

הלכה במציאות שאין עליה מסורת

א. ההלכה באורחות חיים המשתנים

ומפני מה נגעו באיסור (מוקצה): ...מפני שמקצת העם אינם בעלי אומניות אלא בטלים כל ימיהן... ואם יהיה מותר להלך ולדבר ולטלטל כשאר הימים נמצא שלא שבת שביתה הניכרת. (רמב"ם שבת כד, יב)

השינוי באורחות חיים שהביא בני אדם להתפרנס מדברים שאין בהם מלאכה וחסר היה להם שביתה ניכרת בשבת, הוליד את איסור טלטול מוקצה בשבת. כיום, סביבת החיים שונה משמעותית מסביבת החיים החומריים והמנטאליים שעליה הושתת ההלכה בש"ס ופוסקים. אפשר להניח שרוב עיסוקם של רוב בני אדם במרבית שעותיהם הערות קשורים לכלים ולמושגים, שלא היו קיימים בזמן הקדום. מים בברזים, היגינה, חשמל, אלקטרוניקה, תחבורה, תקשורת, כלי המטבח, מזון מעובד, פעילות עסקית של חברות בע"מ, עמותות, מוצרים וירטואליים, וידע מדעי המשנה את יחס האדם לקוסמוס, לחומר, לביולוגיה, לגוף האדם, החזקתו ורפואתו. לסביבת חיים זו, לא זכינו להתייחסות תורנית ישירה בתורה שבעל פה ואין צריך לומר, בתורה שבכתב.

חכמי ההלכה בכל מקום שהם עמלים להחיל את דיני התורה על כל מקרי החיים לגוניהם ושינוייהם, בדימוי מילתא למילתא מתוך ניתוח המציאות והבנת יסוד ההלכה הקדומה, כדרכה של תורה. יש וחכמי התורה מחילים את ההלכה אף בכלים חומריים חדשים או במושגים עסקיים שלא היו קיימות בעבר, ויש שפוסקי ההלכה נלאו למצוא להם את הדימוי, וההלכה נשארת בהם יתומה. דוגמה להחלת ההלכה על מושג חומרי חדש הוא החשמל, שקיים קונסנוס בין חכמי ההלכה לאסור הפעלתה בשבת. דוגמה ליתמות ההלכה הוא גדרי היוחסין בוולד הנולד מזרע וביצית שנשתלו ברחם של אשה אחרת, שמעשים שבכל יום הם בעולמנו ואשר אינם פוסחים על ציבור יראי ה', שנלאו חכמי ההלכה למצוא להם דימוי מכריע בש"ס ופוסקים.

ויש לדעת שכל הכרעות הפוסקים בענין 'הפונדקאות' אינם אלא מסברא, ואין ראיותיהם או סברותיהם מכריעות, שכן עניין 'הפונדקאות' חדש הוא, ואין מקורות מהש"ס ומהפוסקים הקדמונים לענין זה, ועל כן נאלצים לפסוק בסוגיות חמורות כאלו, מסברא ובהבאת ראיות שאינן מכריעות בדימוי מילתא למילתא. (הרב שטרנבוך תשובות והנהגות אבה"ע שיח).

סוף דבר אין כל מקור להכריע בשאלה גדולה זו (יוחסין בפונדקאות) ובעל כרחני צריכים אנו להכריע בזה מסברא. ...אך לדאבון לב יתמי דיתמי אנו וכאצבע בקירא בסברא. ...חושבני שצדק מרן הגרש"ז אורבך זצ"ל שנקט דתשובת שאלה זו תינתן בידינו רק לעתיד לבא ואין בידינו להכריע בזה בסברא. (הרב אשר וייס – רץ כצבי אלול תשע"ו)

סברא זו שחכמי ההלכה מזכירים מה היא? האם זוהי הסברא של חז"ל "אלא סברא הוא: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה" או שאלת הגמרא על הממע"ה "למה לי קרא סברא הוא". ובכלל, היש בנו את היכולת, את הרצון, את הדרך, להעלות על בימת בית המדרש את שאלת מהות הסברא המחייבת אצל חז"ל? ואם שגגת תלמוד עולה זדון בהלכה פרטית, עאכו"כ הזהירות הנדרשת בתלמוד של טעמי המצוות ויסודי מצוות הדת.

באופן כללי הדיון בבית המדרש בשאלות הלכתיות על מקרי החיים החדשים הוא בסברות נקודתיות. שאלות כמו: זכויות יוצרים על מוצרים וירטואליים, היחס של מחזיק מניות בחברה בע"מ לגבי דיני תורה,

דינו של מעביד ביחס לזכויות עובדים מכח החוק, תוקפם של חוקי המדינה על רכוש פרטי, ואף בשאלות תמורות כמו תרומת איברים וקביעת רגע המוות, בכל אלו והדומים להם משמשת הסברא לפרש את המצב החדש ולמצאית איזהו דימוי למקרי החיים עליהם להם יש התייחסות הלכתית. הסברא הנדרשת בשאלת היוחסין בנולד מפונדקאית, או כמו היחס לשיבוט בבני אדם, שונה היא במהותה, ועליה לגעת בשורשי התורה ומהות מצוותיה. אין לנו מסורת איך ניגשים לסברות מעין אלו, וגם אין לנו במסורת מה עושים כאשר לא יודעים.

הדבקות במה שהיה והעדר דיון תורני הלכתי מספיק על מקרי החיים החדשים, והעדר התייחסות שורשית ועקבית על שאלות מוסריות ותרבותיות הצצות ועולות חדשים לבקרים, יש לה השפעה על תפיסת העולם התורנית של כלל ציבור היראים ויש לה השלכות רבות על היהדות בכלל בהווה ובעתיד. יש אומרים שהנהירה אחר הבטחות של בני חיי מזוני ושאר אמונות תפלות על גבול האלילות הפוקדות את ציבור היראים, היא מחיר השמרנות והעדר רענון אינטלקטואלי גלוי של האליטה התורנית.

א. פתח של מחט

שורות אלו עניינם להצביע על חידוש שהתחדש בבית מדרש זה של יחס ההלכה למקרי החיים שאין בהם מסורת. שאלת חידוש מצוות התכלת שהתעוררה מחדש בשנים האחרונות, מציבה אתגר הפוך. מצוות עשה שקיומה נכרתה מאתנו זה למעלה מאלף חמש מאות שנה, ייתכן שהזדמנה מחדש מתוך חיפוש של ת"ח אחר הוי החיים של העולם העתיק. רבים מפוסקי ההלכה סבורים שזוהי החילזון, ממנו הופק צבע התכלת בזמן הקדום. אולם בכל זאת אין הם ממהרים לחרוץ דין בשאלה של בירור המציאות ממרחק של קרוב לאלף חמש מאות שנה ולהכריע בחידוש מצווה דאורייתא שאין עליה מסורת. הלחץ מצד מצדדי התכלת הביא רבנים למחשבות מטא הלכתיות ולהתייחסויות ישירות אודותם.

הראיות שמביאים לזיהוי התכלת המקובל היום כחלזון התכלת שבזמן חז"ל, נראין הדברים נכונים שזוהי תכלת של תורה, והדברים משכנעים ומדברים בעד עצמם. וטעם רוב גדולי ישראל שאינם משתמשים בזה אינו משום שמפקקים באמיתת העניין, אלא משום שבמאתיים שנה האחרונות נקבע כהרגשה פנימית שלא משנים דברים גם אם מן הדין הי צריך להנהיגם או לשנותם וזה כהגנה נגד מהרסים המנסים לשנות ולהתאים וכו'. ועד כדי כך נקבע עקרון זה שיש כח בדעת תורה זה לעקור דבר מה"ת כמו מצוות תכלת.

(רבי מנדל שפרן בהסכמה לספר על תכלת)

הנה התייחסות מטא הלכתית לאי חידוש מצוות תכלת, מתוך שיקול חיצוני וכללי לשמירת קיום המסורת הכלל תורנית - הלכתית אפילו במחיר של עקירת מצווה פרטית מהתורה.

בשנים האחרונות נמצא שיש חלזון בשם פורפורה וזה נראה שממנו יצרו את התכלת. לי אין ספק שהזיהוי הזה הוא נכון. אבל כך:

יש דין, שמקרים אע"פ שאין בית, גם כשבית המקדש חרב, אפשר להקריב קורבנות... נניח שאנו נפתור את כל הבעיות ונלמד את כל השיטות ויצא לנו למסקנא שאפשר להקריב קורבן פסח עם הטומאה, אז אנו הולכים להקריב קורבנות? וודאי שלא!... חסד עשה אתנו הקב"ה שאין קורבנות. אין לנו שום התחברות לזה, ושום יחס לזה ואנחנו לא מבינים מה זה. יש לנו היום מושג מה זה קורבנות? אנחנו מסוגלים להתחבר לזה בכלל?

...האמת, תשאלו אותי, זה הדבר היחיד שאנו לא מתחברים לזה. גם תרומות ומעשרות לא מתחברים, לא רק שלא מתחברים לזה, אין לזה שום קשר אלינו, והציצית והתפילין עצמה

אנו כן מבינים מה זה? אבל הדברים שיש לנו במסורת. זה מה שמחבר אותנו לרעיון הזה! המסורת קושרת אותנו לרעיון ולתוכן, אז בזה אנו מתחברים למצווה הזאת. המסורת קושרת אותנו, מחברת אותנו, לרעיון ולמצווה. דבר שניתק לנו המסורת כמו קרבנות, זה יהיה איוולת להקריב קרבנות, מי שיקריב היום קרבנות הוא לא נורמאלי, אין ספק בכך. אני חושב גם כן, שהתכלת אלינו היום אין לנו שום התחברות לזה. מה זה היה בשעתו? אני לא יודע, אני לא מבין, אני יכול לשער. אבל ברגע שאין, הציצית יש לנו מסורת, זה מה שחבר אותנו לרעיון אבל התכלת שהמסורת נגדעה... ולכן לכן אני אומר בוא לא נשנה סדרי בראשית, הקב"ה לגלג את זה ככה, נראה לי שאין צורך לשנות.

(רבי שמואל נדל בשיעור על תכלת)

בשונה מהרב ספרן שהשתמש בנימוק חיצוני, הרב נדל, נוגע במהות מצוות תכלת מתוך מבט והשקפה כללית על משמעות התורה והמצוות ועל חובתנו בקיומם. אפשר לבקר את הרב נדל שהוא עדיין תקוע במאה התשע עשרה ששאלת רלוונטיות המצוות דחקה על היהדות התורנית מצד עולם ההשכלה ומתוך כך הוא אומר דינו במה שיש לנו מהמצוות הרחוקות ברוחם מעולמינו המודרני, ואל תבוא להוסיף עליהם. עוד טענו עליו שאין הוא מודע, או מודע ומזלזל, בשני דברים: א) ברנסנס הקיים בציבור הדתי / חרדי להתחדשות במצוות מעשיות. ב) שעולם המערבי כולו צועד ימינה מבחינה מדינית וחברתית והחיפוש אחר סמלים לאומיים הולך וגובר. ולכן, נכון להיום, חידוש מצוות תכלת תואמת את הרוח של למען תזכרו ואם נעשה את זה נכון, יש בו כדי להיות זרז עוצמתי לחיזוק התורה והמצוות בקרב ישראל.

בכל אופן בנוגע לעניינינו יצק כאן הרב נדל יסוד אשר יהווה בהמשך ציון דרך בקביעת ההלכה למציאות חדשה שאין עליה מסורת. אפשר לדבר על משולש של גורמים המתווספים לגרעין של כל הלכה: טעם המצווה ושורש כוונתה; גדרי המצווה וכללי דרכי הפסק בדימוי מילתא למילתא, מוסרת רצופה של צורת קיום ההלכה. הרב נדל מניח שרוח המצווה, משמעותה הייעודית, היא עיקר המצווה. מתוך פרשנות היסטורית הלכתית, הוא נותן משקל רב לקיום רצף של מסורת לצורת קיום המצווה, אף כאשר היא סוטה טכנית מצורתה המקורית של המצווה. וכאשר שני היסודות הללו אינם מתקיימים, אף שטכנית אפשר לקיים את המצווה כצורתה, אין הקב"ה חפץ בקיומה.

השלכה אפשרית של יסוד זה ביחס לאיסור לא תעשה כאשר אין רוח ההלכה לאיסור, אין מסורת לאיסור, ולפי הכללים היבשים יש מקום לאסור. כמו הפעלת איבר ביוני (איבר מכני המחובר למערכת העצבים) דרך מערכת העצבים על ידי ראייה או מחשבה. או: איסור ממזרות וקביעת פסולי יוחסין, במציאות של העדר מסורת, וכאשר רוח ההלכה אינה מחייבת לעשות זאת.

אין זה סוד שקיימים זרמים תת קרקעיים אצל ציבור יראי ה', להתחדשות דתית, חיפוש אחר זהות יהודית פנימית וכמיהה לחיבור אישי לקב"ה, לתורה ולמצוותיה. יש קשר ישיר בין התרבות לימודי המקרא, לבין ההתרוצצות סביב התכלת, דרישת ציון, לימודי מהר"ל, למדנות חדשה בלימודי הגמרא ועוד. אפשר שזה העת להעלות בזהירות הנדרשת את החלת הלכה במציאות חדשה לבית המדרש ומלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.